

Slovenská dráma v Uhorsku

MOŽNOSTI ANTROPOLOGICKÉHO PRÍSTUPU K ŽIVOTNEJ DRÁHE
LUDOVÍTA ŠTÚRA

Systematický výskum života a diela Ludovíta Štúra sa dnes nachádza v mimo-
riadne dôležitom prechodnom období.¹ Na základe veľkého množstva pra-
meňov, ktoré boli vydané v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch minulého sto-
ročia², sa totiž výkryštalizovala a dlhé desaťročia bola kánonom biografická
naratíva, ktorá je dnes (aj pre uplynulý čas) už značne erodovaná. Slovenski
dejepisci a literárni historici kánon od začiatku 21. storočia³ výrazne korigova-
li, pričom tento pozitívny proces jednoznačne urýchlili vedecké konferencie,⁴
ktoré sa konali pri príležitosti Roku Ludovíta Štúra.

Korekcia statického kánonu zároveň nastoľuje otázku, ako sa dá (ak sa vôbec
dá) z množstva kritických postrehov, nových prístupov vytvoriť súvislé rozprá-

¹ Autor získal na túto štúdiu Výskumné štipendium Jánosa Bolyaiho Maďarskej akadémie vied.

² HURBAN, Jozef Miloslav: Ludovít Štúr. Rozpomienky. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo
krásnej literatúry 1959; ŠTÚR, Ludovít: Listy Ludovíta Štúra 1. 1834 – 1843. Pre tlač pripravil
a poznámky napísal dr. Jozef Ambruš. Bratislava, SAV, 1954; ŠTÚR, Ludovít: Politické state
a prejavy. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1954; ŠTÚR, Ludovít: Listy
Ludovíta Štúra 2. 1844 – 1855. Pre tlač pripravil a poznámky napísal dr. Jozef Ambruš. Brati-
slava, SAV, 1956; ŠTÚR, Ludovít: Slovania, bratia! Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej
literatúry, 1956; ŠTÚR, Ludovít: Slovančina naša. Ed.: Jozef Ambruš. Bratislava, Slovenské
vydavateľstvo krásnej literatúry 1957; ŠTÚR, Ludovít: Listy Ludovíta Štúra 3. Dodatky. Ed.:
Jozef Ambruš. Bratislava, SAV, 1960; Súčasníci o Ludovítovi Štúrovi. Rozpomienky, zprávy
a svedectvá. Zost. Ján V. Ormís. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1955.

³ Napr. KODAJOVÁ, Daniela: Politický testament Ludovíta Štúra? In: Mýty naše slovenské.
Zost. Eduard Krekovič – Elena Mannová – Eva Krekovičová. Bratislava, AEP, 2005; KO-
DAJOVÁ, Daniela: Posmrtný život. Ludovít Štúr – mýty alebo živý. OS – Občianska spo-
ločnosť, 2007/1; PASSIA, Radoslav: „Ako to klokočom vrel v peknom duchu Štúrovom...“
K „diskusii“ o monografickom spracovaní osobnosti L. Štúra. Slovenská literatúra, 2009/3;
KAMENEC, Ivan: Bitka o buditeľa. In: Ludovít Štúr – mýty alebo živý. OS – Občianska spo-
ločnosť, 2007/1. CHMEL, Rudolf: Prvý intelektuál v slovenskej politike. OS 2007/1. Ludovít
Štúr – mýty alebo živý?

⁴ Historický ústav a Ústav slovenskej literatúry Slovenskej akadémie vied usporiadali na túto
tému vyslovene vzrušujúce a podnetné konferencie, ktoré priniesli mnoho nových a dôleži-
tých tém.

vanie, životný príbeh? Problémom nie je len to, že stará životopisná naratíva
môže pre korekcie jednotlivých tém postupne stratiť platnosť ako celok, ale-
bo to, či sa vedľa seba znesú kritické postrehy založené na rôznych aspektoch,
ale aj to, či sa dá starý životopis, ktorý je interpretovateľný najmä v slovenskej
národnej naratíve, prepísať tak, aby platil (nestratiac pritom svoju slovenskú
národnú platnosť), napríklad, aj v kontexte Uhorska? Podľa môjho názoru je
kontext uhorskej spoločnosti v modernej Štúrovej biografii doslova nevyhnut-
ný, preto je potrebný model, vďaka ktorému sa dá Štúr a jeho okruh zaradiť
a interpretovať v rámci Uhorska 19. storočia a príbeh bude platný v slovenčine
i maďarčine.

Domnievam sa, že v štúrovskom projekte sa dajú vybrať modely, ktoré
umožňujú uchopiť tento príbeh pomocou antropológickej náuky Victora Tur-
nera, keďže jeho teória sociálnej drámy má široké uplatnenie.

Model

Britský antropológ Victor Turner si pri štúdiu afrických kmeňových rituálov
uvedomil, že v každej spoločnosti a v každej etape a úrovni kultúrneho rozvoja
sa dajú počas spoločenských konfliktov vybrať podobné modely. Aj samotný
Turner rád aplikoval svoje poznatky z pozorovania afrických Ndembuov, na-
príklad, na katolícke rehoľné rády či komunitu hipisákov, na rockovú hudbu
a miléniové hnutia.⁵

Sociálna dráma je podľa Turnera verejná epizóda spoločenských napätí, teda
prejavenie spoločenských konfliktov v štyroch striktné za sebou nasledujúcich
fázach (porušenie noriem, kríza, urovnávanie, reintegrácia/definitívny rozkol).
V prvej fáze člen či skupina danej society poruší životne dôležité normy, kto-
ré určujú interakciu rôznych strán, povedané inak, táto skupina sa odpojí od
daného, fixovaného bodu spoločenskej štruktúry či od systému daných kul-
turných podmienok, prípadne od oboch. Narušíteľ normy môže byť aj jeden,
no sám seba nikdy nevníma ako osihoteného bojovníka, ale ako reprezentanta
širších vrstiev. Po otvorení porušení normy rýchlo prichádza fáza hromadia-
cich sa krízových situácií. V krízových situáciách sa porušujú normy multipli-
kujú, rastie vzdialenosť medzi tými, čo sa odtrhli, a tradičnými spoločenskými
štruktúrami. Tretia, urovnávacia fáza nastupuje s cieľom obmedziť šírenie krízy
prostredníctvom mechanizmov vytvárajúcich súlad a nápravu, ktorú iniciujú
predstavitelia či zo štrukturálneho hľadiska reprezentatívni členovia narušené-

⁵ TURNER, Victor: A ritális folymat. Sztruktúra és antisztruktúra. Budapest, Osiris, 2002,
s. 120.

ho spoločenského systému. Kľúčovými pojmami krízovej a reintegračnej fázy sú liminalitas a communitas, teda prechod a prechodná spoločnosť. Sociálnu drámu uzatvára fáza reintegrácie: buď sa skupina narušiteľov vráti do spoločnosti, alebo sa spoločensky akceptuje a legitimizuje nenapraviteľný rozkol medzi rozhádanými stranami.⁶

Myslím, že aplikovanie modelu sociálnej drámy môže byť produktívne ako z hľadiska interpretácie dejín slovenského národného hnutia, tak z hľadiska interpretácie životnej cesty Ľudovíta Štúra. Dejiny slovenského národného hnutia (a v rámci nich Štúrovu úlohu) teda chápeme ako spoločenskú drámu, počas ktorej vznikla skupina vymedzujúca sa proti tradičnému, uhorskému spoločenskému poriadku, a okolo nej sa z celouhorskej spoločnosti na základe moderných, národných aspektov vytvorila samostatná slovenská národná spoločnosť. Netvrdím, že túto slovenskú spoločenskú drámu treba chápať ako výlučnú, všetko prepisujúcu naratívu slovenských dejín v 19. storočí, alebo že na základe tejto teórie možno interpretovať celú minulosť. Chcem však uviesť argumenty, že aj toto je jedna z možných naratív, ktorá môže poslúžiť nielen ako logický rámec pre opis slovenských dejín v 19. storočí (navyš je prijateľná v maďarčine aj v slovenčine), ale v mnohých prípadoch môže vysvetliť aj javy, ktoré sa doteraz vedecky opísať nedali (chýbajú pramene a vychádzajú len z osobných názorov, intuície).

Extra Hungariam non est vita? Fáza porušenia

Do prvého desaťročia 19. storočia mali obyvatelia Uhorska so slovenskou materinskou rečou prenárodnú identitu; základným a určujúcim faktorom ich povedomia nebola kultúrna identita viažuca sa k materinskému jazyku a komunita hovoriacej rovnakým jazykom. Ako píše Tibor Pichler: „slovenská societa v sociologickom zmysle slova ešte nejestvovala. To neznamená, že by neexistovala „spoločnosť“ – množina osôb po slovensky hovoriacich či sociálne diferencovaných zvykmi a organizáciami, ale skutočnosť, že neexistovala od uhorskej spoločnosti inštitucionálne odlíšená spoločnosť slovenská.“⁷

Aj v 18. storočí boli pokusy o prehĺbenie jazykovej kultúry a existovali slovenské historické koncepcie, no nikdy nenarušali existujúce spoločenské konvencie a politické normy – záujmy obyvateľov Uhorska so slovenským materinským jazykom totiž formulovali v súlade s hlavnými spoločensko-politickými

cieľmi, nemali ambície prekonať existujúce rámce, naopak, v plnej miere ich akceptovali. V rozprávaní Juraja Papánka, Juraja Sklenára či Juraja Fándlyho bolo stáročné obdobie medzi úpadkom stredovekej Veľkomoravskej ríše a ich vlastnou dobou ešte bielym miestom. Títo historici totiž ešte nechceli posilniť národnú identitu spoločnosti a vytvoriť koherentné, nepretržité a neprešované rozprávanie, chceli ochrániť a zlepšiť postavenie ľudí so slovenským materinským jazykom v Uhorsku, pričom v plnej miere brali ohľad na rámce uhorského patriotizmu.⁸ To isté môžeme povedať aj o Antonovi Bernolákoví,⁹ dokonca aj o mladšej evanjelickej inteligencii narodennej v poslednej tretine 18. storočia (Juraj Palkovič, Pavol Jozefy či Ján Szeberényi), ktorá sa v duchu osvietenstva snažila presadiť vzdelávanie ľudí so slovenským materinským jazykom v ich materčine.¹⁰

Rituál porušenia sa v tejto tradičnej, prenárodnej spoločnosti založenej na uhorskom patriotizme a osvietenectvom myslení neviaže len na jeden akt: vypracovanie ideologického, symbolického zázemia sa spája s Pavlom Jozefom Šafárikom a Jánom Kollárom, kým samotný verejný akt s Ľudovítom Štúrom a jeho okruhom. Šafárikove a Kollárove diela sú totiž plné symbolických aktov rozodenia sa s tradičným spoločenským poriadkom. Bol to Šafárik, kto na rozdiel od predchošej jezuitskej historiografie už nenechal obdobie medzi Veľkou Moravou a vlastnou dobou prázdne, ale ho premostil šikovným rétorickým riešením, koncepciou „tisícročného sna“. Vyplnením tejto medzery Šafárik vytvoril možnosť, rámec pre prerozprávanie aktu porušenia, teda jedinečnosť Slovákov sa dala vyrozprávať, mohli sa chápať ako kolektívna národná entita, čo sa v pohyboch rámcov uhorského patriotizmu urobiť nedalo.¹¹ Ján Kollár vytvoril slo-

⁸ TIBENSKÝ, Ján: Juraj Papánek – Juraj Sklenár. Obrancovia slovenskej národnosti v XVIII. storočí. Martin, Osveta, 1958, s. 66.

⁹ Napr. Anton Bernolák odvodnil napísanie svojho slovensko-latinsko-nemecko-maďarského slovníka takto: „V Panónii je po Maďaroch najviac Slovákov; pri redakcii svojho slovníka som musel aj nechtiac zobrať do úvahy väčšiu časť; aby štedré ovocie tohto dobrého skutku, ktorý svojou prácou činím aj pre obohatenie maďarského jazyka, pocítili viacerí. Keď všetci Slováci v Panónii budú poznať maďarský jazyk, čoskoro sa bude vo všetkých kútoch krajiny ozývať maďarčina.“ BERNOLÁK, Anton: Slowár Slowenski, cesko, latinsko, nemecko, uherski seu lexicon slavicum bohemicum, latino, germanico, ungaricum. 6. Budae, 1825, s. 6.

¹⁰ DEMMEL, József: A kettős identitás ára. A békéscsabi Szeberényi Gusztáv és a nemzetiségi kérdés a 19. századi evangélikus egyházban Békéscsaba, OSZÓ KI, 2014, s. 60 – 73.

¹¹ Šafárikova myšlienka o tisícročnej porobe mala veľký dosah, stačí si pozrieť pramene spájajúce sa s nasledujúcou generáciou. Počas celého života, od prvých zachovaných diel až po posledné, sa na ňu často odvolával aj Štúr, spomínal ju vo svojich verejných prejavoch, článkoch, politických štúdiách, apologetických statiach i súkromnej korešpondencii. Štúr, Ľudovít: Egy magyarországi szlovák levele a Tygodnik literacki szerkesztőségének. In tenže: A szlávok és a jóvő világa. Válogatott írások. Bratislava, Kalligram, 2012, s. 49; Štúr, Ľu-

⁶ TURNER, Victor: Dramas, Fields and Metaphors. Itaca, 1974, s. 38 – 42. Turner, 2002, s. 107.

⁷ PICHLER, Tibor: Náródovci a občania: o slovenskom politickom myslení v 19. storočí. Bratislava, VEDA, 1998, s. 10.

vanskú/slovenskú národnú charakterológiu, svet národnej symboliky: určil, aká je slovenská/slovenská národná geografia, národná zoológia a botanika, ktoré sú dobré vlastnosti Slovákov. Teóriou slovenskej vzájomnosti zasa vytvoril politickú koncepciu zaodenú do literárneho rúcha, ktorá sa sice nedala preložiť do jazyka politických činov, no pre Slovanov žijúcich v rôznych neslovenských národných štátoch vytvorila možnosť úteku do imaginárnej slovenskej ríše.¹²

Chápanie komunity, kolektívne sebaurčenie bolo u Ľudovíta Štúra – napriek tomu, že ho azda najviac ovplyvnil práve Kollár – oveľa vedomejšie. „Maďari“ už v jeho raných článkoch figurovali ako kolektív, ako tí, čo sú vo všeobecnosti zodpovední za zlý osud Slovanov. Jeho obraz o Maďaroch bol už v mladom veku statický a negatívny. V lete 1837, keď ako 22-ročný vychovávateľ synov vodcu novohradskej šľachtickej opozície Jánosa Prónayho dôvernejšie spoznal život maďarskej aristokracie, svojmu českému priateľovi napísal: „V *prázdninách sem byl v Novohradské stolicy, kde sem příležitost měl Maďary dobře poznati. Výsledky bádání mého jsou: vyjma některé jsou to lidé beze vši mravní síly, jim je sobětnost zásadou, ne všeobecné dobro; o literaturu malou péči vedou, o vzdělání obecného lidu žádnou. Jejich zápal pro něco jest podoben ohni slámy, jak toho na maďaromannii vidíti lze. Oni již ocháblí, a bytby i maďarisovali chtěli, nemáme se jich co báti, nebo k tomu prostředky voliti neznají. Kdo poznal Maďarskou a Slovanskou účinnost a podnikání ten bude s to viděti přehrozný tento rozdíl mezi námi. Jak my pracujeme, o tom tam ani pomyslení není.*“¹³ Je jasné, že v myslení Štúra a jeho stúpencom už vznikla skupina „my“, ktorá sa definitívne vyčlenila od skupiny „oni“. Úryvok z pamätí Lajosa Haana ukazuje, do akej miery bolo ich uvažovanie v tejto otázke extrémne. Haan ako mladý poslucháč teológie udržiaval v tridsiatych a štyridsiatych rokoch 19. storočia úzke kontakty nielen

dovít: A szlávok megmozdulásai 1848-ban. In tenže: A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások. Bratislava, Kalligram, 2012, s. 223; Štúr, Ľudovít: Elmékedések S. Vozár a Táttra hangja című írásáról. In tenže: A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások. Bratislava, Kalligram, 2012, s. 229, 231; Štúr, Ľudovít: A szlávok és a jövő világa. In tenže: A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások. Bratislava, Kalligram, 2012, s. 259, 388; Listy Ľudovíta Štúra Jozefovi Miloslavovi Hurbanovi 23. septembra 1849; Izmailovi Ivanovičovi Srezněvskému 15. decembra 1850. In Ľudovít Štúr: A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások. Bratislava, Kalligram, 2012, s. 545, 550.

¹² Kiss SZEMÁN, Róbert: Az emblematikus nemzetrajz: földrajz, néprajz, növény és állatrajz Ján Kollár művében. In tenže: Magyarországi panaszok Szlovákia panaszai. Irodalmi tanulmányok. Budapest, ELTE BTK Szlovák Filológiai Tanszék, 2007. Kiss SZEMÁN, Róbert: Ján Kollár, avagy a szláv nemzet jó tulajdonságai? In tenže: „...garázda emberek az Etymológusok”. Irodalmi tanulmányok. Budapest, ELTE BTK Szlovák Filológiai Tanszék, 2008. Kiss SZEMÁN, Róbert: Szláv pokol Pesten. Ján Kollár munkássága 1819 és 1849 között. Budapest, Balassi, 2010.

¹³ Listy 1954, s. 117. Štúr Karolovi Boleslavovi Štorchovi, 18. september 1837.

s maďarskou, ale aj slovenskou duchovnou elitou a vo svojom denníku, ktorý napísal v sedemdesiatych rokoch 19. storočia ako evanjelický farár so silnejšími maďarskými putami, zaznamenal príbeh, ktorý zrejme v mladosti počul v kruhu svojich slovenských priateľov. „Už v štyridsiatych rokoch povedal Ľudovít Štúr Maďarovi, ktorý s ním polemizoval: Pozri si mapu Európy. Maďarov je päť miliónov, Slovanov 80 miliónov! Rusko je hlava, Poľsko hrud, Srbsko, Chorvátsko a *Montenegro nohy*.“¹⁴ *Uhorsko je brucho a vy ste v tomto bruchu len červy a hlísty; vykadíme vás, kedy sa nám zachce!*“¹⁵ Nie je veľmi pravdepodobné, že Štúr sa v polemike takto drsno oboril na svojho maďarského oponenta, skôr sa v najužšom kruhu bratislavskej slovenskej mládeže, s ktorou bol Haan v kontakte, ako bonmot šírila táto o študentský korenistý humor obohatená verzia idey Kollárovej slovenskej vzájomnosti. Drsnosť pointy však jasne ukazuje aj to, že tu nejde o neisté hľadanie cesty, národnej orientácie, ale o definitívny rozchod, o úplné popieranie spoločenského poriadku, ktorý reprezentovala uhorská politická elita. Výlet na Devín v roku 1836 môžeme chápať ako verejný akt rituálu porušenia, veď tým, že medzi múrmi starej slovenskej pevnosti usporiadali modernú slovenskú národnú slávnosť, spojili starú slovanskú ríšu so súčasnými slovenskými snaženiami, slávnosť bola teda ukončením tisícročnej poroby, symbolom kontinuity medzi Svätoplukovou ríšou a súčasnosťou.

„Aby sa hornouhorské slovenské župy volali Štúria.“

Fáza krízy

Podľa Turnerovho modelu po akte porušenia čoskoro prichádza kríza. Stalo sa to aj v tomto prípade: Štúr čoskoro po devínskej slávnosti odcestoval na štúdiá do Nemecka, a keď sa vrátil domov, vypukol medzi skupinou, čo viedol, a ochrancami tradičného spoločenského poriadku boj, ktorý v štyridsiatych rokoch prerástol do širokej siete konfliktov (nezabúdajme, že predtým boli slovensko-maďarské polemiky typicky lokálne, odohrávali sa v uzatvorenej komunite či boli založené na osobných antipatiách, nešlo o konflikty vo verejnom živote).

¹⁴ Antropomorfné zobrazenie vybájenej Slávie odkazuje priamo na Kollára, ktorý v 282. sonete Slávy dcery napísal: „O, by, dim, když duch můj tak se choulil/naši různí slavští kmenové/byli zlato, stříbro, kovové,/já bych ze všech jednu sochu ulil./Rusko bych sem v její hlavu skulil,/dřík pak byli by v ní Lechové,/ramena a ruky Čechové./Serbsko bych sem ve dvě nohy půlil.“

¹⁵ OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 1952. Denník Lajosa Haana, evanjelického farára z Békešskej Čaby, 52. http://zlafond.sme.sk/dielo/142/Kollar_Slavy-dcera/4#ixzz3M9Ylmps

dobí aj dnes často hovoríme ako o dobe, keď „prenasledovali Slovákov“; na slovenských ozbrojených výpravách sa zúčastnilo len zopár tisíc Slovákov, a predsa o nich hovoríme ako o „národnom“ zápase, teda boji celého spoločenstva.¹⁹

Liminalitas a communitas

Vedecký prínos uplatnenia teórie sociálnej drámy na slovenské národné hnutie je rukolapný vtedy, keď sa pozrieme aj na jedinečnú spoločenskú štruktúru prostredných fáz sociálnej drámy. Tieto dve fázy totiž charakterizuje liminalitas (prechod, na prahu), ktorý značne ozrejmuje vnútorné pomery medzi štúrovcami a dôvody ich niektorých krokov. Liminalitas je totiž „stav medzi dvoma fázami, liminálne osoby nie sú ani tu, ani tam, nachádzajú sa medzi pozíciami určenými a usporiadanými zákonmi, zvykmi, konvenciami či obradmi.“²⁰ Traďný spoločenský poriadok už opustili, no ešte sa doň nanovo neintegrovali či nevybudovali vlastnú spoločnosť. Liminálne osoby tvoria communitas, v rámci ktorej je sice každý rovnoprávny, no oni sa spolu podriaďujú všeobecnej autorite tých, ktorí sú v rituálnom zmysle starší. Nemajú status, sú uniformizovaní, z čoho vyplýva, že je typická sexuálna abstinencia, veď prejavenie sexualnosti by znížilo ich uniformizovanosť. Členovia liminálnych spoločností sú často rituálne zbavení mien a sú pomenovaní podobným menami. Pre communitas je typická sakrálnosť, ako aj akceptovanie bolesti a utrpenia. Turner upozorňuje aj na to, že communitas nie je v spoločnosti protištruktúra, ale úplné popieranie danej spoločenskej štruktúry.

Môžeme vybadať – prirodzene, sme len v počiatočnej fáze výskumu – že mnohé dôležité charakteristiky liminálnych spoločností a communitas nájde-

¹⁹ Aj Štúrov bývalý žiak Štefan Launer kritizoval vo svojom letáku štúrovcov pre pokus vytvoriť alternatívnu národnú spoločnosť (v podstate národný štát), a nie pre ich „panslavizmus“, „rusofilu“ či „vlastizradu“ atď.: „Aké práva žiadajú títo blúzniaci štúrovci? Nechcú sa uspokojiť s právami, ktoré naša ústava garantuje všetkým obyvateľom a s ktorými sú spokojné všetky iné národnosti, žiadajú a dúfajú v nové práva. No aké práva to môžu byť? Chcú, aby snem zvolil Štúra za slovenského palatína a kráľovského miestodržiteľa? Ejha, aký veľký pán by bol zo Štúra! To by bolo azda prvé základné právo; druhé základné právo by potom možno bolo to, aby sa Štúrov dialekt stal diplomatickým jazykom a maďarčina bola vytesnená zo snemu; tretie základné právo by možno bolo to, aby slovenské župy mali vyslan- cov rovnako ako Chorváti: [...] štvrté základné právo by možno bolo vysvätenie Štúra za biskupa! No – dobre teda, lebo keď už bude slovenský palatín, nech je aj biskup, keď to tak chce; a napokon piate základné právo by bolo to, aby sa hornouhorské slovenské župy volali Štúria.“ LAUNER, István: A Stúrféle tótság veszedelmes iránya. In Ludovít, Stúr: A szlávok és a jóvó világa. Válogatott írások. Bratislava, Kalligram, 2012, s. 616 – 617.

²⁰ TURNER, Victor: The Ritual Process: structure and anti-structure. Chicago, 1969, s. 95.

Je známe, že keď sa Štúr chcel v roku 1840 vrátiť na post námestníka profesora na československom ústave bratislavského evanjelického lýcea, nový evanjelický dozorca Károly Zay ho v priateľskom liste¹⁶ upozornil, že to považuje za krok proti maďarskému národu. Konflikt sa napokon o niekoľko rokov skončil jeho definitívnym vylúčením z ústavu. V roku 1840 sa začala aj prvá moderná slovensko-maďarská polemika na stránkach novín, ktorú vyvolala činnosť slovenskej študentskej spoločnosti v Levoči. V tom istom čase spomínaný Zay predložil návrh na vytvorenie protestantskej únie, ktorej cieľom bolo zatlačiť do úzadia slovenských evanjelikov, keďže v cirkvi tvorili väčšinu.

Vo verejných diskusiách boli štúrovci vždy porazení predstaviteľmi tradičného spoločenského poriadku. Štúr prišiel o svoj post a tým aj o najdôležitejšiu bázu na výchovu mladých stúpencov svojho hnutia. Keď požiadal o vydávanie denníka Slovenskej národnej noviny, dlhé roky nedostal povolenie. Protestant- ská únia sa napokon nezrealizovala, čo však nebol výsledok slovenských protestov, ale skrytých rozporov v rámci cirkvi.

Keďže Štúr bol v tradičnom spoločensko-politicko-verejnom rámci a priori odsúdený na neúspech, siahol k iným prostriedkom. Ich rámcom bol samostatný literárny slovenský jazyk, ktorým od roku 1843 konečne jednoznačne vymedzil komunitu hovoriacu po slovensky.¹⁷ Onedlho Štúr začal organizovať literárny spolok (Tatrin), ktorý však nebol dôležitý najmä pre svoju literárnu funkciu, ale pre potenciál vytvárať sieť: v Tatrine sa po prvý raz v dejinách podarilo zoskupiť rozhodujúcu väčšinu evanjelickej a katolíckej inteligencie, ktorú cieľom bolo posilniť slovenskú identitu. Dôležitým prostriedkom bolo aj vytvorenie samostatnej slovenskej spoločenskej verejnosti, veď od jesene 1845 vychádzali Slovenskej národnej noviny, v ktorých už nemuseli o verejných veciach písať v rámci tradičného spoločenského poriadku, ale mohli uplatniť vlastnú dikciu.¹⁸ Rok 1848 priniesol aj politický a vojenský konflikt, štúrovci s juhoslovenskou, resp. cisárskou podporou vytvorili armádu a na jeseň 1848 sa z česko-moravskej hranice neúspešne pokúsili vrhnúť do krajiny.

V rokoch 1840 – 1848 teda vznikla medzi tradičnými štruktúrami a skupinou túžiacou po odtrhnutí široká sieť (osobných, politických, verejných, cirkevných, školských, vojenských a štátoprávných) konfliktov. S týmto obdobím sa viazal rad komunitných zážitkov, ktoré sa dali zovšeobecniť: len málo Slovákov utrpelo krivdy založené výlučne na národnom základe, no napriek tomu o danom ob-

¹⁶ O neznámych detailoch ich vzťahu viď DEMMEL, József: A szlovák nemzet születése. Ludovít Stúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon. Bratislava, Kalligram, 2011, s. 108 – 120.

¹⁷ DEMMEL, József: 2011, s. 151 – 170.

¹⁸ DEMMEL, József: 2011, s. 171 – 267.

diktátorské sklony,²⁶ hoci toto chápanie roly zrejme pramenilo (aj) z vnútorných charakteristik *communitas*.

Odrhnutie sa od tradičného spoločenského poriadku a spolupatričnosť s novou komunitou vyjadrujú aj slovanské mená (Miroslav, Miloslav, Rastislav, Horislav, Velislav atď.), ktoré účastníci prijali na devínskej slávnosti v roku 1836.

Aj znáchanie bolesti a utrpenia bol ústredný princíp, veď podľa Štúrovej myšlienky, ktorú jeho rovesníci citovali azda najčastejšie „*chitili sme sa do služby ducha, a preto prejsť musíme cestu života trnistú*“.²⁷

Jednou z najväčších záhad života Ľudovíta Štúra a vnútorných kruhov slovenského národného hnutia je sexuálna abstinencia, ktorá nebola typická pre iné národné hnutia, Štúr sa k nej nehlásil len sám, striktné ju očakával aj od svojich prívržencov. Dobrovoľné rozhodnutie mladých mužov, že sa pre národné záujmy nielenže neoženia, ale nebudú mať ani vzťahy, bolo doteraz ťažké interpretovať; nie je teda náhoda, že z času na čas sa objavila aj otázka Štúrovej homosexuality.²⁸ Ak ich však vnímame ako *communitas*, tento jav hneď ziskrýva vedomé sebazaprenie, a nie neheterosexuálna orientácia.

Sakrálnosť *communitas* zasa vysvetľuje takú zvláštnosť, prečo niektorí členovia tejto skupiny s hlbokými evanjelickými tradíciami ako katolícku relikviu zachovali kúsok holennej kosti, ktorú si zosnulý Štúr roztrieštil počas nehody na polovačke.²⁹

Vyššie vymenované príklady poukazujú na to, že sa v budúcnosti oplatí venovať detailnejšiu pozornosť liminálnym charakteristikám slovenského národného hnutia a slovenskej národnej spoločnosti v prostrednej tretine 19. storočia.

Epilóg: fázy urovnávania a definitívneho rozkolu

V zmysle Turnerovej teórie po fáze krízy nasledujú pokusy o opätovné usporiadanie, tzv. fáza urovnávania. V období po ozbrojenom konflikte, keď podľa

²⁶ Napr. ŠTEFANOVÍČ, Samuel: Az 1848–49-es szlovák felkelés. In Štúr, Ľudovít: A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások. Bratislava, Kalligram, 2012, s. 588.

²⁷ Štúr, Ľudovít: Dielo. Bratislava, Kalligram, 2007, s. 478. Maróthy, Daniel: Szép ifjúságom napjainak emléke. In Štúr, Ľudovít: A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások. Bratislava, Kalligram, 2012, s. 575.

²⁸ DEMMEL, J. 2011, s. 132 – 147.

²⁹ LAČNÝ, Daniel: Adalék Ľudovít Štúr életrajzához. In Štúr, Ľudovít: A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások. Bratislava, Kalligram, 2012, s. 604 – 605.

me aj v Štúrom vedenej komunite. Jeho hnutie tvorili takmer výlučne jemu podobní mladí ľudia, ktorí pochádzali z vyslovene nízkych spoločenských vrstiev a ich spoločenská ukotvenosť bola nízka, preto mohli pomerne ľahko opustiť tradičné spoločenské rámce. Je veľmi typické, že Štúrova životná dráha sa už nedá interpretovať v rámci kariérnych modelov dobového Uhorska. V prevažnej časti svojho dospelého života bol totiž súkromný učiteľ/súkromný vychovávateľ,²¹ čo bolo v danej dobe prechodné, mimosystémové, neformálne (v podstate malo takisto liminálny charakter) povolanie, ktoré vykonávali chudobnejší evanjelickí študenti po ukončení štúdií pred nástupom na univerzitu či do zamestnania. V porovnaní so Štúrovým vzdelaním a schopnosťami bolo toto povolanie slabšie platené a malo nízku spoločenskú prestíž, no vybral si ho napriek tomu, že mu ponúkli aj viaceré posty, ktoré teoreticky viac zodpovedali jeho kvalitám. Zaslúži si pozornosť, že tieto príležitosti (na základe toho, kto mu ich ponúkol) odmietol s veľkým pobúrením,²² alebo aspoň so zdvorilou rezolútnosťou.²³

Nemôžeme obísť ani fakt, že všetky pokusy zainteresovať do hnutia aj predstaviteľov tradičných spoločenských vrstiev (napr. šľachtu, resp. masu poddaných) sa skončili neúspechom. Prirodzene, malo to aj vďaka objektívnym príčinám,²⁴ no samotný jav na teoretickej rovine môžeme vysvetliť aj turnerovskou anti-štruktúrou: Štúrova odtrhávajúca sa skupina nebola uhorská protispoločnosť, ale úplné popieranie tradičných spoločenských štruktúr – neexistovala teda ani teoretická možnosť, že sa k nim tradičné spoločenské skupiny pripoja.

Aj vnútorné charakteristiky skupiny vedenej Štúrom (ktorý bol v rituálnom zmysle služobne najstarší) zodpovedajú znakom *communitas*, keďže autorita v rituálnom zmysle služobne najstaršieho je nespochybniteľná. Autorita Štúra v kruhu jeho nasledovníkov bola taká veľká,²⁵ že už aj rovesníci často spomínali

²¹ Detailné spracovanie tejto témy viď DEMMEL, J. 2011, s. 92 – 107.

²² Štúr, napríklad, s urazeným posmechom odmietol Augusta Škultétyho, ktorý ho v liste s nadšením informoval, že ho kežmarské lýceum zvolilo za profesora teológie. Listy 1954, s. 177, 478 – 482. Štúr Augustovi Horislavovi Škultétymu, 25 apríl 1840.

²³ Listy, 1956, s. 251 – 254. Ľudovít Štúr Alžbete Ostroľuckej, október 1851.

²⁴ Porov. DEMMEL, József: Pánszlávok a kastélyban. Justh József és a szlovák nyelvű magyar nemesség elfeledett története. Bratislava, Kalligram, 2014. Pichler, Tibor: A magyarországi politikai kultúra és a szlovák nemzeti gondolkodás. In Korridor, 2014/3.

²⁵ Napríklad Bohuslava Rajská o Štúrovi píše ako o vynikajúcom mužovi, ktorý požíva v kruhu svojich priateľov veľký vplyv a úctu, keďže jeho slová sú pre nich rozkazom. Bohuslava Rajská visszaemlékezései és levelezése 1839–1844-ből. In Štúr, Ľudovít: A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások. Bratislava, Kalligram, 2012, s. 578.

bonmotu známeho na oboch stranách dostali národnosti za odmenu to, čo Maďari za trest, nebola možnosť spustiť mechanizmy urovnávania. Po vydaní októbrového diplomu na jeseň 1860 však opäť ožil uhorský verejný život. Jedným z najdôležitejších, otvorene deklarovaných cieľov uhorskej politickej elity bolo usporiadanie národnostnej otázky tak, aby to upokojilo obe strany. Jednoznačným prejavom tohto zámeru bolo to, že politické vedenie Turca a Liptova vyhlásilo za úradný jazyk okrem maďarčiny aj slovenčinu (veď na to na rozdiel od predchádzajúcich a neskorších období malo zákonnú možnosť), ako aj to, že poprední politici týchto dvoch žúp (hlavní župani, podžupani, poslanci, slúžni atď.) sa otvorene prihlásili k Slovákom a aktívne sa zúčastnili memorandového zhromaždenia, ktoré sa 6. a 7. júna konalo v Turčianskom Svätom Martine. Dokonca sformulovali mnohé dôležité body rokovania a spočiatku sa podujali aj na to, že slovenské žiadosti predostnú snemu. Ak toto obdobie chápeme ako rokovanie medzi predstaviteľmi dvoch rovnocenných národov, tak sotva môžeme pochopiť, ako mohla táto politická a spoločenská otvorenosť, nadšenie a elementárna potreba diskutovať a usporiadať konflikty, ktoré boli pre tieto mesiace typické, vyústiť do radikálneho odmietnutia druhou stranou. Ak však aplikujeme Turnerovu teóriu sociálnej drámy, hybné páky udalostí sa ihneď stanú pochopiteľnými. V tomto prípade totiž nejde o zmierenie medzi národmi, ktoré je východiskom predchádzajúcich prístupov, ale o to, že predstavitelia danej jednotnej spoločnosti, alebo aspoň zo štrukturálneho hľadiska jej reprezentatívni členovia (v tomto prípade vedenie Liptova a Turca), sa pokúsili spustiť mechanizmy, ktoré napravia narušený spoločenský poriadok: pokúsili sa do uhorskej spoločnosti reintegrovať skupinu, ktorá sa na základe (slovenských) národných aspektov od nej už-úž odtrhla.³⁰ Turčiansky hlavný župan Šimon Révay, ktorý sa aktívne zúčastnil na memorandovom rokovaní, v hornej komore poznamenal: „Nedávno som zisťil – začína Révay –, že strana, ktorá vznikla pred dvanástimi rokmi na Hornom Uhorsku a bola známa ako slovenská strana, a poddala sa námeniu úkladov, už viac neexistuje, títo synovia uhorskej vlasti hovoriaci po slovensky už neočakávajú splnenie svojich požiadaviek odinakaľ, ale – čo je z hľadiska budúcnosti našej vlasti významné – sa s plnou dôverou obracajú na tu zhromaždených poslancov, a som presvedčený, že pokiaľ sú primerané a spravodlivé, snem ich akceptuje a privíta ich naplnenie. Vďaka tomu sa u nich posilní presvedčenie, že sa napraví to, čo sa doteraz zanedbalo, účelnými komunikačnými prostriedkami sa zvýši ich blahobyť, ktorý im príroda nedopriala, čím sa

³⁰ DEMMEL, J. 2014, s. 167 – 189. DEMMEL, József: Príbeh jedného hlavybólu. Jozef Jutha a martinské memorandum. In Forum Historiae, 2013/2. <http://www.forumhistoriae.sk/documents/10180/326431/demmel.pdf>

naplnia nielen materiálne záujmy, ale aj politická potreba našej vlasti, aby Horná zem ešte viac prilhula k srdcu Uhorska.“³¹

K definitívnemu rozkolu došlo po zmene paradigmy uhorskej politickej elity. Po smrti Józsefa Eötvösa, neskôr Ferencza Deáka národnostnú politiku mierneho liberalizmu nahradilo obdobie mocenského etatizmu, ktoré sa spája s Kálmánom Tiszom a Bélom Grünwaldom. Po silnom tlaku uhorskej vlády, ktorá podporila Grünwaldovu iniciatívu z rokov 1874 – 1875, boli zatvorené tri slovenské gymnáziá a Matica slovenská.

Model sociálnej drámy umožňuje uchopiť proces, počas ktorého na základe moderných národných aspektov vznikla a zároveň sa z jednotnej uhorskej spoločnosti vyčlenila jedna komunita, a vybudovala si vlastnú národnú spoločnosť. Kľúčovou postavou tohto procesu bol Ľudovít Štúr, v rámci ním vedenej komunity vznikli dôležité rámce národnej spoločnosti: vlastné, vyzrápateľné dejiny s víťazstvami a prehrami, výsledkami a krivdami, vlastnými národnými mýtmi, hrdinami a zradcami, spoločenskými zážitkami a cieľmi. O desaťrocie neskôr, niekoľko rokov po Štúrovej smrti už boli výsledky jasne viditeľné. Slovenská komunita sa začiatkom šesťdesiatych rokov 19. storočia vydala po ceste transformácie v spoločnosť: vznikla elita slovenskej inteligencie, v ktorej popri kňazoch mali svoju rolu už aj racionálnejšie uvažujúci advokáti, lekári a inžinieri, vznikla skupina majetných slovenských podnikateľov, vďaka trom gymnáziám zasa širšia vzdelaná vrstva, ktorá mala slovenské čítanie, vznikol fragmentárny, hoci nie veľmi silný tlačový trh, v ktorého plodoch nelistoval len úzký okruh inteligencie, ale aj sebavedomí majstri, drobná šľachta, ktorá si ešte zachovala svoje slovenské väzby, a gramotní poľnohospodári. V čase zatvorenia Matice slovenskej a gymnázií v rokoch 1874 – 1875 už existovala slovenská národná spoločnosť, ktorá bola nezávislá od uhorskej spoločnosti a inštitucionálne sa od nej oddelila.

Smrteľne zranený Ľudovít Štúr ležal v zime 1855 v prizemnej izbe Emreszovho domu v Modre a vraj opakoval: „Nerád by som umrel, ešte mám mnoho práce.“³² Štúr si v okamihu svojej smrti možno naozaj neuvedomoval význam úzkej komunity, ktorú viedol. Communitas, ktorú spoluvytváral, je totiž nositeľom rámcových podmienok neskôr zrodenej spoločnosti. Ako píše Turner, communitas je „akási inštitucionálna kapsula alebo vrecko, obsahujúce zárodky budúceho spoločenského vývoja alebo zmeny“.³³

(Preložila Gaľina Sándorová)

³¹ Förendiházi napló, 1861, I. zv., VIII. zasadnutie, 20. jún 1861, 125.

³² Ormis, 1955, s. 351.

³³ TURNER, Victor: From Ritual to theatre: the human seriousness of play. New York, Performing Arts Journal Publications, 1982, s. 45.